

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'272.2:81'367.625(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.1>

ВПЛИВ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ФАКТОРІВ НА МОРФОЛОГІЧНУ СТРУКТУРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

INFLUENCE OF SOCIOLINGUISTIC FACTORS ON THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Павлик Н.В.,*orcid.org/0000-0002-2957-6973**кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету***Вусик Г.Л.,***orcid.org/0000-0003-1111-5172**кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету*

У статті проаналізовано соціолінгвістичні особливості процесу входження морфологічних змін в українську мову, способи адаптації та функції у семантично спорідненій лексиці мови-реципієнта. З'ясовано, що морфологія як складова української мови вивчає слова, які є найбільш рухливими і гнучкими. Морфологічна структура української мови динамічна й постійно трансформується відповідно до розвитку мовної спільноти, відображаючи соціальні зміни і тенденції. Соціолінгвістичні фактори в конкретний історичний період стимулюють процес трансформації лексичної бази та оновлюють її за рахунок іншомовних елементів. Аналіз змін у лексичній та граматичній мовних системах є позитивним тоді, коли він враховує розвиток її складових на тлі історичних подій, соціально-політичних і культурних умов певного періоду. Метою дослідження є виокремлення факторів соціолінгвістичного спрямування, що призводять до трансформації морфологічної структури слів. В основних результатах подано інформацію про виникнення, засвоєння та адаптацію слів під дією соціолінгвістичних чинників, які є одними із найважливіших наслідків впливу на розвиток морфологічної системи й яскравим проявом мовної взаємодії. Доведено, що до соціолінгвістичних чинників належать мовлення соціальних груп, діалектне оточення, соціальна комунікація та ін. Мова не існує як явище, відокремлене від суспільства, а відображає і виражає поняття, явища та процеси, що впливають на соціум. Специфіка функціонування мовних одиниць стає більш очевидною у порівнянні з аналогічними процесами в інших мовах. Для практичного вивчення української мови важливо дослідити їхню трансформацію під впливом соціолінгвістичних факторів. У висновках наголошено на важливості соціолінгвістичних чинників на формування зв'язку між мовою і суспільством, її унормування та співвідношення з іншими мовами.

Ключові слова: міжмовні контакти, соціолінгвістика, інтерференція, морфологічна структура, функціонування слів.

The article analyzes the sociolinguistic features of the process of the introduction of morphological changes into the Ukrainian language, methods of their adaptation and functions in the semantically related lexicon of the recipient language. It was found that morphology as a component of the Ukrainian language studies words that are the most mobile and flexible and word change. The morphological structure of the Ukrainian language is dynamic and constantly changes with the development of the language community, reflecting social changes and trends. Sociolinguistic factors in a specific historical period stimulate the process of transformation of the lexical base and update it at the expense of foreign language elements. The analysis of changes in the lexical system of a language is positive when it takes into account the development of its constituent elements against the background of historical events and socio-political and cultural conditions of a certain period. The purpose of the study is to identify sociolinguistic factors that lead to the transformation of the morphological structure of words. The main results provide information on the emergence, assimilation and adaptation of loanwords under the influence of sociolinguistic factors, which are one of the most important consequences of the influence on the development of morphological systems and a vivid manifestation of language interaction. It has been proven that sociolinguistic factors include speech of social groups, dialect environment, social relations, etc. Language does not exist as a phenomenon separated from society, but reflects and expresses concepts, phenomena and processes that exist in society. The specificity of the functioning of borrowings in one language becomes more obvious in comparison with similar processes in other languages. For the practical study of the Ukrainian language, it is important to identify the general and specific features of the functioning of words, their origin in different languages and their transformation under

the influence of sociolinguistic factors. The conclusions show the importance of sociolinguistic factors in the formation of the connection between language and society, its normalization and relationship with other languages.

Key words: borrowing, interlanguage contacts, sociolinguistics, interference, morphological structure.

Постановка проблеми. Динамізм мови, і зокрема її морфологічного рівня, є важливим аспектом досліджень. Багато факторів вплинули на розвиток структури української мови. Це зумовлено складністю процесів у соціальному, культурному та історичному житті держави.

Важливо виявити механізми та особливості змін морфологічної структури в українській мові через вплив саме соціолінгвістичних факторів.

З'ясовуючи взаємозв'язок між мовними змінами, важливо розкрити недосліджені раніше складні закономірності та тенденції, які визначають розвиток української морфології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення змін у морфології, пов'язаних із впливом соціолінгвістичних чинників, останніми роками викликає помітне зацікавлення серед науковців. Чимало досліджень ініціювали дискусії та створили підґрунтя для розуміння багатомірності цього складного явища. Зокрема, Л. Гмиря, В. Заскалета розглядають різні аспекти мовних модифікацій, включно з лексичними, морфологічними та синтаксичними [1].

О. Голуб, В. Роман, Я. Седашев надають цінну інформацію про соціальні, психологічні та лінгвістичні тенденції, які формують мовну еволюцію з плином часу [2].

У науковій роботі Н. Жук виокремлюються соціолінгвістичні чинники, що впливають на оновлення мови, міститься детальний аналіз ролі соціальної динаміки у формуванні мови. Це дослідження вплинуло на розвиток галузі соціолінгвістики та підкреслило важливість соціальних факторів у мовній системі [4].

С. Лебедева аналізує багатоаспектність мовних змін і розглядає складні механізми, які стали основою для мовної еволюції. Авторка наполягає на важливості інтеграції соціолінгвальних факторів у розумінні розвитку мови [5].

Л. Лисенко подає всебічний огляд галузі соціолінгвістики з наголосом на мовних змінах, а саме: морфологічних. Дослідниця виявляє вплив різних соціолінгвістичних факторів, що змінюють структуру слова [6].

Г. Мацюк, О. Горда, А. Чучвара досліджують зв'язок між соціолінгвістикою та мовною семантикою, стверджуючи, що соціальні фактори мають відбиття на значення слів [7].

Постановка завдання. Аналіз змін у морфологічній структурі української мови з акцентом на соціолінгвістичні чинники має велике зна-

чення як для теоретичного, так і для практичного поступу в галузі лінгвістики та культурології. Крім того, результати цього дослідження можуть бути використані для інформування та вдосконалення алгоритмів обробки природної мови і систем, які покладаються на мовні знання для розуміння й продукування людського мовлення.

Виклад основного матеріалу. Мова суспільства є одним із основних питань сучасної лінгвістики, і це мотивується такими факторами: природа виникнення, розвиток та функції мови; характер зв'язків; диференціація мови відповідно до поділу суспільства на класи, верстви, групи; відмінності у використанні мови, пов'язані з різними сферами застосування; взаємодії між мовами в двомовних і багатомовних суспільствах; умова володіння будь-якою мовою як засобом міжнародного спілкування; форма свідомого впливу суспільства на мову.

Основною одиницею морфології та лексикології є слово. Якщо лексикологія вивчає значення, походження і місце слів у словниковому складі, то морфологія – граматичні зміни. Модифікація у морфологічній структурі слова є засобом вираження граматичних відношень, що безпосередньо не пов'язані з лексичним значенням слів. Окремо взяті форми конкретних слів називаються їхніми словоформами.

Слово – структурно подільна одиниця. В українській мові лексема може бути двоморфемною, оскільки до її складу обов'язково входять корінь (носій лексичного значення) та афікс (носій граматичного або словотвірного значення). Вони є надалі не членованими значущими одиницями. Тому через формальну і семантичну членованість на морфеми слово вважають морфологічною одиницею – конструкцією.

У процесі історичного розвитку спостерігається вплив соціолінгвістичних факторів на українську мову, що спричинює модифікації у значенні слів, фонетичному складі та морфемній будові. У результаті може змінитися кількість морфем, звуковий склад окремих морфем, їхнє значення та функції. Порівнюючи споріднені слова, вивчаючи давні форми та морфологічні типи, легко простежити відмінності у морфологічній будові лексичних одиниць. З цих причин виділяють такі типи історичних змін у морфологічній структурі слів:

- перерозклад;
- спрощення;

- декореляція;
- ускладнення.

Одним із головних питань, які вивчають соціолінгвісти, є питання соціальної диференціації на всіх рівнях структури мови. Соціальна диференціація мови є багатовимірною і включає як ієрархічну, обумовлену неоднорідністю соціальних структур, так і ситуативну, зумовлену різноманітністю ситуацій у суспільстві. Це призводить до змін у морфологічній структурі мови.

Є низка факторів впливу на українську мову, з-поміж яких:

- діалектне середовище;
- особистісні недоліки мовленнєвого апарату;
- наслідування мови інших людей (родичів), друзів, дикторів телебачення і радіо, авторів рекламних роликів у мережі «Інтернет») [11, с. 4];
- соціолінгвістичні фактори (людина стабільно демонструє русифікований варіант вимови, засвоєний з дитинства).

Що ж вважається соціолінгвістичним фактором та як він впливає на морфологічну структуру української мови? Це насамперед зміни в середовищі носіїв мови, поширення освіти, територіальні переміщення людей (міграції), створення нових держав, які по-новому впливають на певні сфери мови, розвиток науки, великі інновації та винаходи, розвиток телебачення тощо. Людські контакти через переселення, економічні зв'язки, культурні контакти та ін. є основними рушійними силами впливу на морфологічну систему мови.

Актуальними соціолінгвістичними проблемами, які стосуються вивчення сучасних мов, є мовна політика, мовна ситуація та мовне планування. У цьому контексті дослідниками аналізується ставлення носіїв до мови в двомовних ситуаціях, прояву мовних функцій, мови в контексті засво-

ення нових мов, питань національного та міжнародного мовного законодавства, а також значна увага приділяється вивченню міжкультурної та міжособистісної комунікації тощо. Доцільно врахувати, що важливим фактором у розвитку саме української мови є тривале домінування інших мов (наприклад, угорської, польської) на прикордонних територіях країни у функціонуванні та їхньому активному впливі на розмовне мовлення [6, с. 167]. Цьому також сприяла тенденція до уніфікації парадигм відмінкових форм в українській мові.

Історію формування української мови важко уявити без такого важливого чинника, як діалектна диференціація. Змодельована в сучасних дослідженнях дериваційна система (словоскладення) подається як абстракція, подібна до реальності. Вважається, що лінгвістична обґрунтованість таких абстрактних дериваційних систем ґрунтується на заміні регіонального (діалектного) варіювання на системне.

Питання про належність досліджуваної словотвірної структури до діалекту (розмовної мови) чи до літературної мови – це не питання системи, а питання норми. Створення історичного діалектичного мовознавства постійно оновлюється і зазнає постійних коректив. Одним із напрямів його розвитку є виявлення особливостей використання спільних основ форм словотвору в різних мовних і регіональних утвореннях [3].

Упродовж багатьох років відбувається взаємовплив мов, це стосується як мовлення, так і мови, що має відбиття в мовних підсистемах. Інтерференція є результатом будь-якого впливу однієї мови на іншу. Відповідно процес інтерференції мови, що виникає під дією комунікації, відображено на рис. 1.

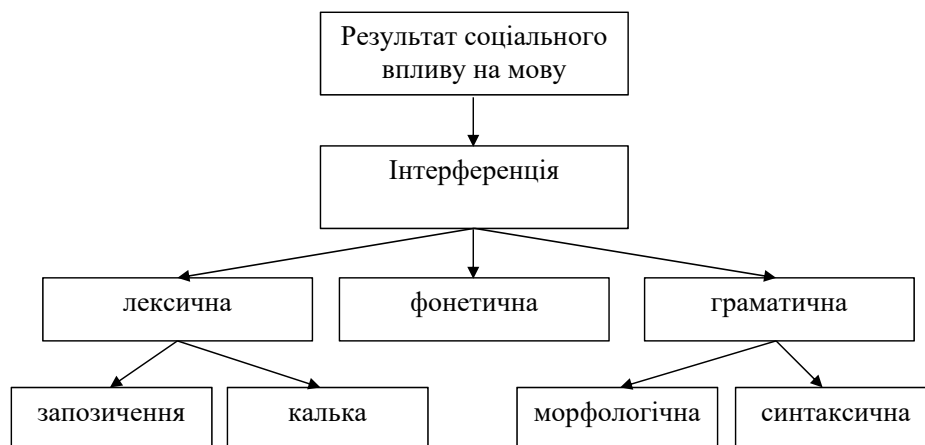

Рис. 1. Процес інтерференції мови

Джерело: складено автором на основі [10].

У сфері морфології надзвичайно корисні зміни в мові, які супроводжують розвиток частиномовної системи. Формування частин мови як граматичних категорій – це тривалий мовний процес, який у багатьох мовах продовжується донині.

У граматиці інтерференція часто пов'язана з несвідомим тлумаченням граматичних категорій іншої мови українською. Що більша різниця між мовами, то зростає потенціал для інтерференції, але в споріднених мовах цей процес менш помітний для носіїв. Тому плутанина майже неминуча для двомовних людей, які вільно розмовляють і постійно використовують близькоспоріднені мови [8, с. 155].

Важливо зазначити, що зміни суспільно-політичного статусу української мови в незалежній Україні сприяли поверненню до специфічних форм, що вирізняють українську мову з-поміж інших.

Завдяки соціолінгвістичним факторам різні форми мови функціують у межах одного історичного періоду та на одній території. Варіація мовних одиниць відбувається в узгодженому мовленні, але насправді це зумовлено дією фонетичних закономірностей, загальних для певної мови, та її вимовних норм. Соціолінгвістична варіативність мовних засобів значною мірою відображена в діалогічній мові.

Комплексний діяхронічний аналіз морфологічних змін в українській мові у поєднанні з вивченням соціолінгвістичних факторів дозволяє зробити кілька важливих висновків. Отримано емпіричні докази того, що соціальний клас, гендер, етнічна приналежність та географічний регіон мають значний вплив на еволюцію української мови. Окрім цього, отримано нове розуміння складних взаємозв'язків між мовою, культурою та суспільством. Дослідження впливу останніх соціокультурних і технологічних змін підкреслює постійний динамізм морфологічної структури та її здатність адаптуватися до змін.

На практиці морфологічні зміни відображені через спрощення, перерозклад, декореляція та ускладнення. Спрощення є процесом, у якому членована на морфеми основа слова перетворюється на нечленовану. До прикладу: *вікно* – раніше в основі слова виділявся корінь і суфікс *-н-*. У словах *жир*, *шило*, *мило*, *знак* суфікси *-р-*, *-л-*, *-к-* зрослися з коренями.

Перерозклад є переміщенням звукових елементів від однієї морфеми до сусідньої, у результаті чого залишається кількість морфем такою ж, однак співвідношення між ними змінюється. Наприклад, у словах *межами*, *руками*

у праслов'янський період *-а-* належало до основи, а закінчення було *-ми*. У такий спосіб виникають так звані складні суфікси *-чанин-*, *-анин-*, *-анськ-*, *-івськ-*, *-ність-*: *полтавчанин*, *батьківський*. Зрідка це явище трапляється і серед префіксів: *обезболити*, *знедолити*.

Декореляцію трактують як зміну характеру та значення морфем, а також їх співвідношення при збереженні кількості та порядку морфем у структурі слова. Наприклад, *війна* – *вої*, а в сучасній мові *війна* – *воювати*.

Ускладнення є процесом, у результаті якого в межах морфемно нечленованих слів починають виділятися ті або ті морфеми. Наприклад, у словах *ранок*, *танок* виділяється суфікс *-ок-* за аналогією до слів *випадок*, *свідок*.

Сучасні морфологічні модифікації, зумовлені такими факторами, як соціальні мережі та глобальна мобільність, надають цінну інформацію для дослідників, викладачів і розробників мовної політики. Такі дослідження є важливими для розуміння ролі соціолінгвістичних факторів у формуванні змін і розвитку мови.

Соціальні мережі та Інтернет значно впливають на сьогочасну систему мови. У соціальних мережах можна споглядати суттєві відмінності у її вживанні та пристосуванні до теперішніх умов. Це можна тлумачити як концептуальні доміанти функціонування сучасної мови в Інтернет-платформах. Модифікації, що відбуваються в мові соціальних мереж, стосуються і морфології.

Українська мова змінюється, часто втрачаючи затвержені форми слів, які формувались століттями, на користь спрощеності, меншої уваги до правописних норм, стилістичної неорганізованості. Причиною цього є експансивні навіювання Facebook, Telegram, Twitter, Instagram, Tik-Tok тощо [9]. Зараз важко прогнозувати результат цього процесу і подальші зміни в мові, зокрема в морфологічній структурі слів, під впливом Інтернету. Особливо таке явище спостерігається серед молодих користувачів, які часто, не помічаючи цього, змінюють морфологічну структуру слова. До прикладу, *бомба* – «*бімба*», *привіт* – «*привітос*», *їда* – «*хавчик*», *спорт/спортивний костюм* – «*спортік*», *життя* – «*жиза*», *сором* – «*крінж*», *жартувати* – «*рофлити*» тощо. Молодіжні сленгові зміни морфологічних структур слова утворюються різними способами, інтуїтивно додаючи суфікс, префікс або повністю змінюючи слово, але для реципієнтів лексичне значення залишається те саме.

Мова соціальних мереж відображає реальні розмовні ситуації, де репрезентовані значні від-

мінності між літературною мовою та реальним мовленням користувачів. Спрощене ставлення до норм та поширеність ненормативних особливостей, притаманних розмовній мові, може призвести до неграмотності як окремих людей, так і соціуму в цілому.

Результати дослідження підтверджують тезу про те, що мовна еволюція тісно пов'язана з соціальним, культурним та історичним контекстами, і демонструють важливість інтеграції соціолінгвістичної перспективи у вивчення мовних змін.

Висновки. Аналіз морфологічних змін в українській мові з наголосом на соціолінгвістичні чинники уможливив кілька важливих висновків.

Зміни в українській мові формуються під впливом складної взаємодії соціальних, культурних, історичних і технологічних компонентів. Дослідження підкреслює важливість урахування соціолінгвістичного контексту в процесі аналізу мовної еволюції.

Певні соціолінгвістичні фактори, зокрема соціальний клас, гендерний аспект, етнічна приналежність та географічний регіон, мають значний вплив на розвиток української морфології. Такі чинники, як соціальні мережі, глобальна мобільність та мовні контакти, відіграють важливу роль у формуванні нових тенденцій у морфологічних змінах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гмиря Л., Заскалета В. Морфологічні та дериваційні особливості неологізмів воєнного часу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 60. Т. 1. С. 159–165. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-1-22>
2. Голуб О. М., Роман В. В., Седашев Я. Ю. Соціолінгвістичні чинники адаптації запозичених слів: лінгво-історіографічний аспект (кінець XX ст. – початок XXI ст.). *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2020. Вип. 11. С. 26–37. URL: <https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gsf/sbornyk%20the%20scientific%20works%2011%202020.pdf#page=26>
3. Грещук В., Грещук В. Дериватологічна концепція професора П. І. Білоусенка. *Лінгвістичні студії*. 2023. Вип. 46. С. 7–16. DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2023.46.1>
4. Жук Н. Мова як об'єкт міждисциплінарних досліджень: методологічні аспекти у контексті тенденцій розвитку політико-правової сфери в сучасних умовах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2023. № 36. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-03>
5. Лебедева С. Л. Соціолінгвістичні особливості проникнення слів латинського походження в українську, англійську та італійську мови. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 21. Т. 1. С. 206–211. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.1.38>
6. Лисенко Л. В. Дослідження мовних стереотипів методом соціолінгвістичного експерименту. *Науковий вісник ХДУ. Серія Германістика та міжкультурна комунікація*. 2020. № 1. С. 163–169. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-25>
7. Мацюк Г., Горда О., Чучвара А. Соціолінгвістика: Інтеграційний напрям досліджень : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 280 с. URL: http://dspace.lnlibrary.lviv.ua/bitstream/123456789/164/1/Sociolinguistics_2021.pdf
8. Митнік І., Рослицька М. Сучасна українська соціолінгвістика: розвиток теорії і прикладні аспекти досліджень у працях представників Львівського соціолінгвістичного осередку. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2020. Т. 8. С. 149–171. URL: <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ceon.element-e611536a-6a62-3f96-bacf-c8e514388aa8>
9. Ніколаєва Т. М. Лексико-семантичні аспекти мови соціальних мереж. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 9. Т. 2. С. 96–101. URL: <http://surl.li/hlbdc>
10. Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови : монографія. *Мовознавство*. 2020. № 1. С. 72–77. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/184467>
11. Шумицька Г. В. Зміни в мовній ідентичності українців під час російсько-української війни: 2022 рік. *Українська мова*. 2022. № 4. С. 3–10. URL: <https://ukrmova.iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/sites/8/2023/01/3-2.pdf>